

TÜRKÇE VE TAYVAN ÇİNÇESİNDE ÖNTİPLER ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

Seda Gökmen - Chih-Yung Li

Özet

Ulamlama, bilişsel bilim ve dilbilim alanlarında önem taşımaktadır. Dili oluşturan bütün birimler, ulamlamayla ilgilidir. Dolayısıyla, ulamlamayı araştırmak, insanların nasıl düşündüğünü ve bilişin nasıl işleme yaptığını anlamamıza yardımcı olur. Ulamlama, Yunan felsefesinin etkisinden dolayı, Aristo'nun klasik teorisi olarak uzlaşım bilim dünyasında kabul edilmektedir.

Rosch'la beraber ulamlama bilimsel çalışmalarının gözde konusu olmaya başlamıştır. Türkiye'de ise Gökmen, 2013, Seferoğlu, 1999 ve Önal 2012 öntip üzerine incelemelerde bulunmuşlardır. Öntip pek çok dilde irdelenmiştir. Ancak dillerarası ve kültürlerarası karşılaştırmalı çalışmalarının sayısı oldukça azdır. Bu araştırmada 18-28 yaş arası Türk ve Tayvanlı deneklerin sebze, kuş, meyve, balık, akrabalık, enstrüman, ağaç, tatlı, içecek ulamlarındaki öntip tecihleri ele alınmıştır. Sonuçta Tayvanlıların ve Türklerin ulamlama yapıları, öğelerin sıraları, sayıları ve sıklıkları, ulam altındaki ilişkileri ve temel düzeyleri incelenmiştir. Bir başka deyişle, bu iki farklı bölgede coğrafya, kültür ve yaşam tarzının dildeki yansımaları araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Rosch, Öntip, öntür, prototip, çince, türkçe, NSC, bilişsel bilimler, ulam, ulamlama, kavram, temel düzey, bağlam, kişisel bilgi, kültürel bilgi, anlamsal bilgi.*

A COMPARASION ON THE PROTOTYPES IN TURKISH AND TAIWANESE

Abstract

Categorization has been very important in the fields of Cognitive Science and Linguistics. Each of the linguistic units in our languages is relative to categorization. Researches in categorization, therefore, can help us to understand how human thinks and how our brains work. Categorization has been unquestionable for thousands of years under the effect of the Greek philosopher Aristoteles. Years after, since the researches of Rosch, categorization became a topic under examination again. In Turkey, Gökmen 2013, Seferoğlu 1999 and Önal 2012 had done many researches on categorization. However, although many researches in different languages have been done, there are only a few on the comparison of prototypes between different cultures. In this paper, the prototypes of vegetable, bird, fruit, fish, relatives, instrument, tree, dessert, and beverage will be examined again in Turkey and Taiwan. In this research the internal structures of categorization; the sequences, numbers and frequencies of the members; the relationships under categories; and basic levels of turkish and taiwanese being tested, the influence of geographies, cultures, and living styles between the two culture will be studied. Any other new discoveries will too be mentioned in this paper.

Key words: *Rosch, Prototype, Chinese, Turkish, NSC, cognitive science, category, categorization, concept, basic level, context, personal knowledge, cultural knowledge, semantic knowledge.*

1. Giriş

Ulamlama (categorization) olgusu insanın dünyayı algılayış biçiminin en temel özelliklerini göstermektedir. Ayrıca dilin önemli bir bölümü de ulamlamaya dayanmaktadır (Taylor, 2002). İnsan dili anlatım, kavram ve gönderge adlı üç öğeyle oluşmaktadır. Bunlar ayrılmaz bir bütündür ve ulamlamayla doğrudan ilgili olmaktadır (Löbner, 2013). Dolayısıyla farklı kültürlerden ve çevrelerden alınan göndergeler bireyin kavram dünyasının bir parçası olmaktadır.

Günümüz bilim dünyasındaki bulgular batılıların ve doğuluların düşünce sistemlerinin zaman zaman farklı olduğunu ve düşünce sistemlerinin de o toplumların kendi felsefelerinden etkilendiği göstermektedir (Nisbett, 2004). Farklı kültürlerde büyüyen bireylerin kavramlaştırılmalarının ve dolayısıyla ulamlamalarının da çeşitlilik gösterdiği ve bunda da kimi zaman öntiplerin etkili olduğu bilinmektedir.

2. Konu, Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın konusu Türkçe ve Tayvan Çincesinde *sebze, meyve, kuş, balık, ağaç, enstrüman, akrabalık, tatlı ve içecek* ulamlarında örneklem grubu adına öntiplerin belirlenmesi ve dil ve kültür farklılığının öntiplere olan etkisinin gözlemlenmesidir. Bu çerçevede araştırmanın amacı, Türkçe ve Tayvan Çince'indeki öntipleri karşılaştırmalı olarak incelemektir.

Bu çalışmanın araştırma soruları aşağıdaki gibidir;

1. *Sebze, meyve, kuş, balık, ağaç, enstrüman, akrabalık, tatlı ve içecek* ulamları için Türk ve Tayvanlı deneklerin öncelikli olarak tercih ettikleri ulam öğeleri var mıdır?
2. Temel düzey ulam öğeleri ve temel düzeyde olmayan ama temel düzey statüsünü kazanan öğeler var mıdır?
3. Türkçe'nin ve Tayvan Çince'sinin kültürel farklılıkları ulam öğelerinin belirlenmesinde etkili midir?

Bu çalışmada, Çince ve Türkçe için Tayvan'da ve Türkiye'de sormaca uygulanmıştır (bkz. Ek2). Tayvan'da ve Türkiye'de 100 Tayvanlı ve 100 Türk üniversite öğrencisi seçilmiştir. Rosch 1975'in, Önal 2012'nin ve Park ve diğ., 2004'ün araştırmalarından kültürel veya coğrafi değişiklikler tarafından kolayca etkilenebilen *sebze, meyve, kuş, balık, ağaç, enstrüman, akrabalık, tatlı ve içecekten* oluşan toplam 9 soyut ulam alınmıştır. Deneklerden verilen ulamlara ait 7 öğeyi akıllarına ilk gelenlerden başlayarak doldurmaları istenmiştir. Tayvan'da denekler, National Cheng Chi Üniversitesi'nde çeşitli bölümlerin katıldığı ortak derslerden seçilmiştir. Deneklerin yaşları 18-28 arasında değişmektedir. Türkiye'de ise denekler, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerden rast-

lantısal olarak seçilmiştir. Türkiye’de ve Tayvan’da toplam 100’er tane kabul edilebilir sormaca elde edilmiştir. Sormaca sonuçları bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Veri tabanı Microsoft Office Excel programı ile analiz edilip akla ilk gelen öğelerin ve bütün öğelerin öge sayı çizelgeleri oluşturulmuştur. Çizelgelerde sayısı 5’ten fazla olan öğeler çözümlenmeye alınmıştır.

3. Kuramsal Çerçeve

Ulamlama canlıların temel becerilerden biridir. Canlılar ulamlama kullanarak dış dünyadaki yemek, tehlike gibi nesnelere ayrıştırabilmektedirler. Benzer nesnelere aynı ulamlar içinde ele alırlar. İnsanın ulamlama becerisi diğer canlılara nazaran daha gelişmiştir. Somut nesnelere dışında insan duygu, sosyal ilişki gibi soyut kavramları da ulamlayabilir. Ayrıca dilin temelini ulamlama olduğu da söylenebilmektedir. Sözcükler ulamların adlarını göstermektedir. Dış dünyada varolan nesnelere ulamlanarak bir toplumda ortak bir uzlaşıyla kabul edilen sözcükler olarak iletişimi sağlar (Sapir, 1921). Dolayısıyla dilin temelini ulamlama olduğu söylenebilmekte ve ulamlama mekanizmasının felsefe, psikoloji, dilbilim ve sosyoloji alanlarının gözde bir araştırma konusudur.

Batılılar Yunan felsefecisi Aristo’nun etkisinde, ulam özelliklerinin sınırlı olduğu ve tam olarak listelenebildiği gözüyle bakmışlardır. Bilim insanları 20. yüzyıla kadar bu klasik teoriden veya Gerekli ve Yeterli Koşulları (Necessary and Sufficient Conditions-NSC) yeterince göz önünde bulundurmamışlardır. NSC teorisine tam olarak uymayan bulgularıyla Berlin ve Kay, bu teorisinin eksiklerini belirlemiştir (Berlin ve Kay, 1969). Ayrıca Rosch ve Moore 1973 yılında yayınlanan araştırmalarında NSC teorisine karşı öntip kuramını (prpto-type theory) ortaya atmışlardır (Rosch ve Moore, 1973). Bu yeni kuram, ulam öğeleri arasında en belirgin örneğin öntip (proto-type) olduğunu öne sürmüştür. Bu saptamalardan itibaren öntip kuramı bilimsel çalışmaların gözde konusu olmuştur. Fakat öntip kuramı farklı çalışmalarda ele alındıkça kimi eksiklikleri ve kuramın açıklayamadığı kimi yönleri de keşfedilmiştir. Bu süreçte de bazı farklı nitelikte kuramlar da ortaya atılmıştır.

Lackoff öntip kuramının eksiklerine ve sorunlarına karşı İCM(idealleştirilmiş bilişsel modeller) teorisini göstermiştir. İCM’ler insanın bilgi yapılarıdır. Lackoff öntip etkisinin gerçekte İCM’lerin kavramlaştırıldığı zamanlarda ortaya çıktığını göstermiştir. Örneğin *bachelor* kavramının idealleştirilmiş hali evlenmemiş erkektir. Fakat papa tipik *bachelor* değildir, çünkü *bachelor* ve *katolik* İCM’leri tam olarak uyumamaktadır. Onun kuramında marjinal ulam öğelerinin bunun gibi İCM’lerin uyumamasından orta çıktığı görülmüştür. Bu yaklaşımın devamında Lackoff kümeleştirilmiş İCM’nin öntip etkisine neden olduğunu belirlemiştir. Lackoff’un örneğinde *anne* kavramına ilişkin birkaç İCM vardır (genetik model, büyütme

modeli, evlenme modeli, doğurma modeli vb.). Örneğin, “*Annem beni doğurduğunda ölmüş. Sonra babam tekrar evlendi. Yeni annem beni büyüttü. Ondan onu annem olarak görüyorum.*” anlatımında ilk *anne* doğurma modeline aittir. Sonraki *anne*’ler evlenme modelinin ve büyütme modelinin küme modeline aittir. Klasik teoride *anne*’nin gerekli ve yeterli şartlarının listelenmesi mümkün değildir. İdealleştirilmiş durumda bu modeller hep kümeleştirilmiş haldedir. Bu idealleştirilmiş durum öntip etkisine sebep olmaktadır (Lakoff, 1990).

Son zamanlarda çok araştırılan bilişsel dilbilim yaklaşımında ad aktarımı (metonymy) özelliğinin dili oldukça etkileyen bir bilişsel yönü olduğu gösterilmiştir. Lackoff da ad aktarımının öntipleri etkilediğini ileri sürmektedir. İnsan doğal bir biçimde ad aktarımını kullanmaktadır. Ad aktarımlarında bir İCM tüm İCM’yi temsil eder. Örneğin, “*Ali bir Toyota aldı.*” cümlesinde *Toyota* markası *araba*’yı temsil eder. Bunu göstermek için Lackoff *ev hanımı-anne* örneğini belirlemiştir. Ev hanımı olan anneler sadece annelerin bir parçasıdır. Fakat kültürel beklentide *ev hanım-anne*, *anne*’nin daha iyi örneği olarak görünmektedir. Dolayısıyla *çalışan anne* bu İCM’ye iyi bir örnek olmadığı için tipik anne sayılmamaktadır. Lackoff’a göre ad aktarımlı İCM’ler sosyal stereotip, tipik örnekler, ideal durumlar, mükemmel örnekler(ünlüler), tanımlanmış ulamlar(tek sayı ve çift sayı), yaklaşık modeller(99□100), belirgin örnekler olarak ayırt edilir. Bunların dışında Lackoff ulamların merkezden yayılan yapıya sahip olduğunu savunmuştur. Lackoff’un örneğinde japoncadaki *hon* niteleyicisinin temel anlamı “ince, sert ve uzun nesnelere” için kullanılır. Fakat zamanla uzlaşım olarak bant, judo maçı, telefon araması, radyo ve televizyon programı gibi uzanımlar da ortaya çıkmıştır. Bu durum da dilin uzlaşım özelliğiyle ilişkilidir. Bir kavramın uzanımlarının merkezden oluştuğu ya da ayrıldığı durumlarda öntip etkisi de ortaya çıkmaktadır (Lakoff, 1990).

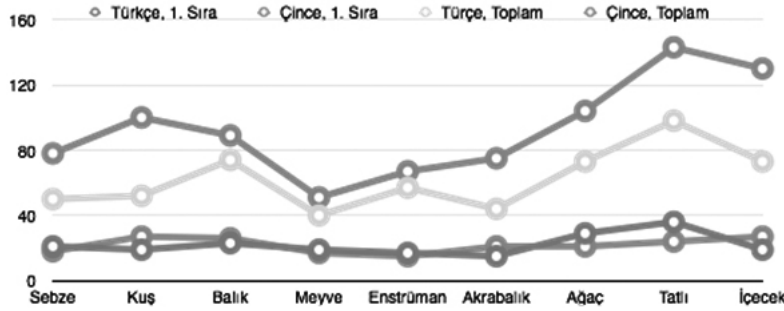
Gökmen 2013, Seferoğlu 1999 ve Önal 2012 öntip üzerine incelemelerde Türkçeye dönük çalışmalardır. Gökmen 2013, Rosch ve Moore 1973’ün seçtiği ulamların dışında *içecek* ulamını ekleyerek(*meyve, spor, kuş, taşıt, bilim, sebze, suç, hastalık, içecek*) 10 ulam üzerine araştırma yapmıştır. Seferoğlu 1999’da ise, *meyve, kuş ve sebze* ulamları ve *oku-* eyleminin öntipleri ele alınmıştır. Önal 2012 ise *meyve, tatlı, maden, ağaç, mobilya, içecek, geometrik şekil, takı, silah, taşıt, meslek, duygu, kişilik, ihtiyaç, lüks, övgü, yetenek, suç, sorun, ceza, sanat ve ödül*den oluşan 9 somut ve 11 soyut ulamı incelemiştir. Fakat Türkiye’de hazır bir öge listesi olmadığı için Rosch gibi hazır listenin değerlendirilmesi söz konusu olmamıştır ve sormacada deneklerden akıllarına gelen öğelerini sırayla yazmaları istenmiştir. Seferoğlu, Rosch’un kullandığı öğelerin dışında Meydan-Larousse, Büyük Larousse Sözlük ve ansiklopedilerden *meyve, kuş, sebze* ulamlarına ait 30’ar öge seçerek deneklerin temsil derecesini değerlendirmelerini istemiştir. Önal ise deneklerin ulamlarını görünce akıllarına ilk gelen örnekleri yazmalarını istemiştir.

4. Uygulama Bulgu ve Değerlendirme

Sormaca Tayvan'da öğrenim gören deneklere ChengChi Üniversitesinde ve Türkiye'de Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesinde rastlantısal olarak uygulanmıştır. Deneklerden sormacada verilen ulamların altındaki boşluklara akıllarına gelen ulam üyelerini sırayla yazmaları ve ulam üyelerinin ulamı temsil derecesini (1 ile 7 arasında) değerlendirmeleri istenmiştir. Deneklerin yaş aralığı da da 18-28 arasındır. Bir ulamda 3 tane eksik bırakılmış, okunaklı doldurulmamış, herhangi bir ulamda 3'ten fazla alakasız veya ulama dahil olmayan öge verilmiş olan sormacalar, araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Türkiye'de 100 ve Tayvan'da 100 olmak üzere toplam 200 geçerli sormaca elde edilmiştir. Ayrıca bu araştırmada temsil derecesinin doldurma oranı düşük olduğu için temsil derecesi incelenmeye alınmamıştır.

Ulamlar gösterildiğinde Türkiye'de deneklerin akıllarına gelen ilk öğeler *sebze, kuş, balık, meyve, enstrüman, akrabalık, ağaç, tatlı* ve *içecek* sırasıyla *domates, serçe, hamsi, elma, gitar, anne, çam, baklava* ve *su*'dur. Tayvan'da ise *lahana, serçe, japon balığı, elma, piyano, Shu Shu (babanın erkek kardeşi), Çin banyan ağacı (Tayvan'daki bir tür ağaç), pasta* ve *Bobbie Tea*'dir. Deneklerin öğeleri değerlendirmeleri sonucunda öğelerdeki toplam sayıya göre Türkiye'de en çok düşünülen öğeler *domates, kartal/serçe, hamsi, muz, gitar, dayı, çam, baklava* ve *su*'dur. Tayvan'da ise *ipomoea aquatica, serçe, japon balığı, elma, piyano, teyze, çin banyan ağacı, pudding* ve *siyah çay*'dir.

Çizelge 1: Örnek Çeşitliliği Sayısı (Li, 2014)

Çizelge 1'de görüldüğü gibi deneklerin akıllarına ilk gelen öğelerin çeşitliliği daha azdır. Bu durum deneklerin akıllarına ilk gelen öğelerin yüksek homojenliğe sahip olmasını belirlemiştir. Toplam sayılarına bakıldığında sayısı en yüksek olan *Tatlı* ulamının öğelerinin dağılımı en yüksektir. Demek ki denekler *Tatlı* ulamını daha farklı düşünmektedir. Ayrıca en düşük toplam sayıya sahip olan *Meyve* ulamının olması, deneklerin *Meyve* ulamında daha ortak kavramlaştırmaya gittiklerini göstermiştir. Araştırmada Tayvanlı ve Türk deneklerin bu 9 ulama benzer bir yakla-

şımları vardır. Yalnız *Kuş* ve *Akrabalık* iki ulamda da Türk deneklerin kavramlaştırmasının Tayvanlı deneklerinkine nazaran daha ortak olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Ulamlara İlişkin Baskınlık (Li, 2014)

	Sebze	Kuş	Balık	Meyve	Enstrüman	Akrabalık	Ağaç	Tatlı	İçecek
Türkçe 1. Sıra	Domates	Yok	Hamsi	Yok	Gitar	Anne	Çam	Yok	Su
Çince 1. Sıra	Lahana	Serçe	Yok	Elma	Piyano	Yok	Çin banyan ağacı	Pasta	Yok
Türkçe Toplam sayısı	Yok	Yok	Hamsi	Yok	Yok	Yok	Çam	Yok	Yok
Çince Toplam sayısı	Lahana	Serçe	Yok	Yok	Yok	Yok	Çin banyan ağacı	Yok	Yok

Tablo 1’de görüldüğü gibi Türklere göre *Balık* ve *Ağaç* ulamında en belirgin veya baskın öğe vardır(*Hamsi* ve *Çam*). Tayvanlı deneklerin sonuçlarında sadece *Sebze*, *Kuş* ve *Ağaç* ulamında belirgin öğeler görülmüştür (*Lahana*, *Serçe* ve *Çin banyan ağacı*) Demek ki farklı kültürlerde ulamların merkezi dereceleri farklı olabilmektedir.

Tablo 2: Tayvan, Sebze, Toplam Sayısı (Li, 2014)

Sebze	E	K	Toplam	Sebze	E	K	Toplam
Lahana	36	53	89	Biber(Yeşil)	5	8	13
Ipomoea aquatica	20	28	48	Qin Cai(bir çeşit Kereviz)	4	7	11
Shanghai marulu	12	29	41	Si Gua(Bir çeşit kabak)	7	3	10
Ispanak	16	25	41	Soğan	6	2	8
Hua Ye Cai	19	21	40	Taze Soğan	3	5	8
Havuç	16	19	35	Mısır	5	2	7
Marul	7	18	25	Bal kabağı	1	6	7
Tatlı patates yaprağı	5	19	24	Xiang Cai(bir çeşit Kişniş)	3	4	7
Patlıcan	6	18	24	Patates	2	5	7
Domates	8	16	24	Luo Bo(Beyaz turp veya havuç)	1	6	7
Çin marulu	7	16	23	Ku Gua(Kudret narı)	3	3	6
Küçük marul	5	10	15	Tong Hao(Tere gibi bir sebze)	1	5	6
Salatalık	7	8	15	Long Xu Cai(Çin’de özel bir sebze)	5	1	6
Fasulye Filizi	8	7	15	Jie Lan Cai(Pazı gibi bir sebze)	2	3	5
Bai Cai(bir çeşit marul)	5	9	14	Jin Zhen Gu(Uzun ve ince bir çeşit mantar)	1	4	5
Kıvrıcık marul	5	9	14	Jiu Cai(Taze soğan gibi bir sebze)	4	1	5
A Cai(Tayvan marulu)	6	7	13	Bamboo filizi			
Beyaz turp	3	10	13				

Tayvan Çincesi'nde ve Türkçe'de saptanmış 9 ulamın yapılarında farklı düzeydeki öğlerin temel düzey statüsü kazandığı gösterilmiştir. Tayvan'da farklı *Turp* çeşitleri ve *Marul* çeşitleri farklı sebze olarak kavramlaştırılmakta olduğundan temel düzey statüsünü kazanmıştır. *Enstrüman* ulamında ise *trompet*, *saksafon* ve *korna* Tayvan'da onların üst düzeyi *La Ba* temel düzey statüsünü kazanmıştır. *Trompet*, *saksafon* ve *korna* yerine Tayvanlılar daha çok *La Ba*'yı söylemeyi tercih etmektedirler. *Akrabalık* ulamında ise Türkçede *kuzen* ulamı temel düzeydeyken Tayvanlılar *kuzen* yerine alt düzeyindeki *Biao Ge*(kendiden büyük halaoğlu veya teyze oğlu), *Tang Ge*(kendiden büyük amcaoğlu) gibi anlatımları tercih etmektedirler.

Tablo 3: Tayvan, Enstrüman, Toplam Sayısı (Li, 2014)

Enstrüman	E	K	Toplam	Enstrüman	E	K	Toplam
Piyano	35	57	92	Korna	7	4	11
Keman	26	45	71	Akordeon	3	6	9
Gitar	20	35	55	Pi Pa (Çin'de ud gibi bir enstrüman)	3	6	9
Yan Flüt	17	26	43	Bateri	1	7	8
Davul	19	22	41	Melodika	4	3	7
Çello	13	23	36	Vibraphone	4	3	7
Zhi Di (Blok flüt)	9	17	26	Ukulele	1	5	6
Er Hu	5	14	19	Yangqin	1	5	6
Trompet	6	13	19	Klarnet	2	4	6
Di Zi	7	10	17	Elektro gitar	1	5	6
Gu Zheng(Çin'de kanun gibi bir enstrüman)	4	12	16	Shu Di (Blok flüt)	1	5	6
La Ba (trompet, ve saksafon, korno gibi enstrüman)	7	9	16	Obua	4	2	6
Saksafon	6	9	15	Trampet	0	4	5
Mızika	5	9	14	Viyola	4	1	5
Üçgen	4	8	12	Tef	3	2	5
Bas gitar	8	4	12	Pipe Organ	3	2	5
Lir	3	9	12	Xiao (Çin'de ney gibi bir enstrüman)	3	2	5
Ksilofon	5	6	11				

Kültür olarak bakıldığında *Sebze* ulamında Türkiye'de daha çok *domates*, *patlıcan*, *patates* ve *soğan* gibi bitki meyveleri düşünülmüştür. Fakat Tayvan'da *Lahana* ve *Hua Ye Cai*(brokoli veya karnıbahar) gibi bitki yaprakları daha çok düşünülmüştür. Demek ki yemek kültürü farklı olduğu için yemek malzemelerinin kavramlaştırılması da farklı olmaktadır. Müzik kültürünün de Türk ve Tayvanlı deneklerin kavramlaştırmasını etkilediği düşünülmektedir. Bu durum *Enstrüman* ulamına da yansımıştır. *Tatlı* ulamında ise Tayvanlılar *Çikolata*, *Bisküvi*, *Dondurma* gibi öğeleri

daha çok düşünürken Türk deneklerin tercihlerinde *Tatlı* ulam yapısında daha az belirgindir. *Kuş*, *Balık* ve *Ağaç* ulamı coğrafyayla ilgilidir. İnsan dış dünyada görülebilen nesnelere kavramlaştırır. Ulam yapısı da dolayısıyla etkilenmektedir. Fakat Tayvan'da daha çok düşünülen *kuş*lardan daha çok *evcil hayvanlar* vardır (*Papağan*, *Acridotheres cristatellus*, *Zosterops japonicus*, *Gracula religiosa*, *Megalaima nuchalis*, *cava serçesi*, ve *kanarya*). Türkiye'de *balık* sorulduğunda en çok yenebilen balıklar (hamsi) düşünülmüştür. Tayvan'da ise daha çok *Japon balığı* düşünülmüştür.

Tablo 4: Tayvan, Kuş, Toplam Sayısı (Li, 2014)

Kuş	E	K	Toplam	Kuş	E	K	Toplam
Serçe	34	53	87	Acridotheres cristatellus	6	8	14
Lao Ying	21	39	60	Zosterops japonicus	6	8	14
Güvercin	14	30	44	Ördek	8	6	14
Papağan	17	27	44	Urocissa	4	10	14
Karga	9	21	30	Kuşu	3	8	11
Küçük ak balıkçıl	7	18	25	Küçük kaşıkçı	2	9	11
Çin bülbülü	11	12	23	Deve Kuşu	7	3	10
Tavuk	8	12	20	Gracula religiosa	2	7	9
Tavus Kuşu	7	10	17	Megalaima nuchalis	5	4	9
Baykuş	6	11	17	Martı	1	8	9
Urocissa caerulea	5	11	16	Cava serçesi	2	6	8
Penguen	6	9	15	Sinek kuşu	4	4	8
Tayvan saksağanı	7	8	15	Kaz	3	5	8
Kırlangıç	7	8	15	Kanarya	4	3	7

Bu araştırmada dil yapısının ve uzlaşımsal özelliğinin kavramlaştırmayı etkilediği gözlemlenmiştir. *Lao Ying*(*şahin, atmaca, kartal, doğan gibi kuşlar*), *Hua Ye Cai*(*brokoli veya karbıbahar*), *Di Zi*(*flüt gibi enstrüman*), *La Ba*(*trompet, ve saksa fon, korno gibi enstrüman*) gibi uzlaşımsal ulam öğeleri ulamlamayı etkiler. *İçecek* ulamında Türk denekler *su*'yu içecek olarak kavramlaştırırken Tayvanlılara göre *su içecek* olarak pek sayılmamaktadır. Ayrıca Türk deneklere göre *İçki* ulamı *İçecek* ulamının alt ulamıdır. Bu durum Türklerin *İçecek* kavramlaştırması kök anlamı gibi içilen sıvıdır. Fakat Tayvanlı denekler *İçecek*'i *Tatlı içecekler*, *Çay*, *Kahve*, *Meyve suyu* olarak kavramlaştırmaktadır. Ayrıca Türkçe'de hem de Tayvan Çincesi'nde *Akrabalık* ulamında *Baba* ve *Anne* öğelerinin yazılma sayısı yaklaşık olarak aynı sayıdayken, Tayvan Çincesinde *Baba* Türkçe'de *Anne* daha çok öne çıkmıştır. *Anne* ve *Baba* genelde aynı zamanda düşünülürken düşünülme sırası farklıdır. Bu durumun sebebi uzlaşımsal söyleyişte Türkçede *anne baba* Tayvan Çincesinde *baba mama*(baba anne) olmasıdır. *Meyve* ulamının kültürel farkı pek yoktur. Sebebi küreselleşmede meyvelerin nakliye sürecinde kolayca bozulmamasıdır.

Tablo 5: Türkiye, Balık, Toplam Sayısı (Li, 2014)

Balık	E	K	Toplam	Balık	E	K	Toplam
Hamsi	36	54	90	Çinekop	8	8	16
Köpek balığı	23	26	49	Mezgit	8	7	15
Çupra	14	31	45	Kalkan balığı	8	6	14
Alabalık	17	27	44	Piranha	5	8	13
Somon	13	21	34	Yılan balığı	2	11	13
Balina	14	18	32	Kılıç balığı	3	9	12
Levrek	11	21	32	Uskumru	2	9	11
Japon balığı	9	22	31	Barbun	3	6	9
Yunus	14	17	31	Kefal	7	2	9
Palamut	9	18	27	Dilbalığı	0	5	5
İstavrit	11	14	25	Lepistes	4	1	5
Lüfer	9	16	25	Ton balığı	4	1	5
Sazan	6	15	21				

Dikkate alınmaya değer olan konu halk sınıflandırması bu araştırmada da gözlemlenmiştir. Örneğin *Balık* ulamında *Balina* ve *Yunus* gibi biyolojik olarak balık olmayan memeli hayvanlar da *Balık* olarak kavramlaştırılmaktadır. *Balık*'ın İCM'leri suda yüzebilen yüzgeçli hayvanlar veya ad aktarması olarak ortaya çıkan tipik örneklerdir. Bu İCM'ler ile biyolojideki *Balık* İCM'leri birbirlerine tam uyuşmaktadır. Ayrıca Lackoff'un radyal modelinde gösterildiği gibi "suda yüzebilen ve yüzgeçli hayvan" İCM'sinin *küçük balıklar*, *büyük balıklar*, *ev hayvanı balıkları* gibi uzanımlar vardır. O yüzden *Balık* ulamında öğelerin çeşitliliğine neden olmaktadır. *Kuş* ulamında yer alan öğeler de benzer durumdadır. Bunların dışında *Sebze* ulamının İCM'leri yemekte kullanılan et olmayandır. Dolayısıyla *Mantar* gibi biyolojide bitki olmayan da sebze olarak kavramlaştırılmaktadır. *İçecek* ulamında bazen markaların asıl nesnelere temsil ettiği görülmektedir. Dolayısıyla *Kola*, *Sprite*, *Fanta* gibi markalar da asıl içeceği temsil eder ve böyle kavramlaştırılmaktadır.

Tablo 6: Türkiye, İçecek, Toplam Sayısı (Li, 2014)

İçecek	E	K	Toplam	İçecek	E	K	Toplam
Su	28	45	73	Fanta	4	12	16
Kola	20	44	64	Viski	10	6	16
Çay	16	36	52	Limonata	6	9	15
Ayran	15	35	50	Portakal suyu	6	6	12
Kahve	15	27	42	Ice tea	2	9	11
Bira	22	19	41	Tekila	5	3	8
Meyve suyu	9	27	36	Şalgam	5	2	7
Vodka	16	10	26	Sıcak çikolata	2	4	6
Rakı	15	10	25	Türk kahvesi	0	6	6
Şarap	14	11	25	İhlamur çayı	1	4	5
Soda	6	18	24	Sahlep	1	4	5
Gazoz	8	13	21	Sprite	2	3	5
Süt	5	15	20				

5. Sonuç

Bu araştırmada sorulan bazı ulamlarda belirgin öntip etkisi olduğu görülmektedir. Bu durum çoklukla, Türkçe'deki *sebze, balık, enstrüman, akrabalık, çam* ve *su* ulamlarında; Tayvan Çincesi'nde ise *sebze, kuş, meyve, enstrüman, ağaç* ve *tatlı* ulamlarında vardır. Fakat kimi ulamlarda ve kimi kültürlerde öntipler veya stereotipler her zaman yoktur. Dolayısıyla Öntip etkisinin derecesi her zaman eşit olmamaktadır.

Verilere göre Türkçe'de ve Tayvan Çincesi'nde dış dünyadaki nesnelere aynı şekilde ulamlanmamaktadır. Örneğin Türkçedeki *şahin, kartal, doğan* ve *atmaca* Tayvan Çincesinde hep *Lao Ying* olarak ulamlanmaktadır. Diğer bir söyleyişle Tayvan Çincesi'nde *şahin, kartal, doğan* ve *atmaca* gibi öğelerin üst seviyesi temel düzeydedir. Tayvanlılara göre bunların aralarında büyük bir fark yoktur.

Kültür veya coğrafya etkisi bu araştırmada da gözlemlenmektedir. Örneğin, *kuş, meyve* ve *ağaç* ulamlarının ulam üyelerinde daha çok coğrafyadan etkilenme açıkça görülmektedir. *Enstrüman, akrabalık, tatlı* ve *içecek* ulamları ise daha çok kültürden etkilenmektedir. *Sebze* ve *balık* ulamları ise ikisinin de etkisi altında görünmektedir. Türk ve Tayvanlı deneklerin aralarında büyük bir farklılık görünür. Ayrıca dilin kalıplaşmış kullanımları da ulamlamayı etkilemektedir. Bu nedenle Tayvanlı deneklerin sormaca sonucunda *baba* daha öne çıkmıştır.

Tablo 7: Tayvan, Akrabalık, Toplam Sayısı (Li, 2014)

Akrabalık	E	K	Toplam	Akrabalık	E	K	Toplam
Teyze	25	45	70	Abla	6	7	13
Shu Shu (Babanın erkek kardeşi)	19	38	57	Biao Mei(kendinden küçük teyze, hala, ve dayı kızı)	6	7	13
Hala	22	27	49	Jiu Ma (Dayının eşi)	5	8	13
Dayı	16	28	44	Anneanne	6	6	12
Anne	11	17	28	Erkek kardeşi	4	7	11
Bo Bo (Babanın abisi)	9	18	27	Gu Zhang (Halanın eşi)	5	6	11
Baba	11	16	27	Wai Gong (Annenin babası)	2	7	9
Biao Ge (kendinden büyük teyze, hala, ve dayı oğlu)	12	14	26	Bo Mu (Büyük amcanın eşi)	7	2	9
Shen Shen (Babanın erkek kardeşinin eşi)	10	16	26	Kız kardeşi	4	5	9
Nine	1	18	19	Tang Di (kendinden küçük amca oğlu)	2	6	8
Dede	4	15	19	Biao Qin (Kuzen)	2	5	7
Biao Jie (kendinden büyük teyze, hala, ve dayı kızı)	7	11	18	A Gong (Annenin babası, lehçe)	4	3	7
Biao Di (kendinden küçük teyze, hala, ve dayı oğlu)	7	10	17	A MA (nine, lehçe)	3	4	7
Yi Zhang (Teyzenin eşi)	7	8	15	Tang Mei (kendinden küçük amca kızı)	1	5	6
Ağabey	5	10	15	Bo Fu (Babanın abisi)	4	1	5
Tang Jie (kendinden büyük amca kızı)	7	7	14	Zhi Zi (kendinin abisinin veya erkek kardeşinin oğlu)	2	3	5
Tang Ge (kendinden büyük amca oğlu)	9	5	14				

Son olarak bu araştırmada lehçe söyleyişinin ulamlamayı etkilediği ispat edilmiştir. Örneğin Tayvan Çincesinde *Amca* için *A Be, Bo Bo, Da Bo* gibi lehçe biçimler de bulunmuştur. Ayrıca farklı bölgelerden gelen deneklerin sormaca sonuçları da oldukça farklı olmaktadır. Dolayısıyla gelecekte farklı bölgelerde veya yörelerde ulam yapısı ve İCM'leri incelenebilir. Bu araştırmadaki deneklerin yaşlarının 18-28 arasında olduğu göz önünde bulundurulduğunda, farklı yaş grupları için pek çok sayıda çalışma yapılması gerekliliği açıkça görölmektedir. Geniş örneklemliler olarak desenlenecek çalışmalarla sonuçların evrene genellenebilirliğinin arttırılabileceği de düşünölmektedir.

Ek

Sormaca

Denek No/試卷號碼:

Yaş/年齡:

Cinsiyet/性別:

Uyruk/國籍:

Açıklama/問卷說明:

Bu araştırmanın amacı belirli kavram alanlarına ilişkin olarak temel düzey kavramların nasıl kategorilendirildiğini belirlemektir. Örneğin, ev hayvanı kategorisi için aklınıza ilk gelen örnek kedi olabilir. O zaman birinci boşluğa kedi yazınız. Bundan sonra aklınıza gelen ikinci örnek köpek olabilir. İkinci boşluğa köpek yazınız. Yedi boşluk tamamlandıktan sonra ikinci aşamada, sizin için kategoriye en iyi temsil ettiğini düşündüğünüz öğeden başlayarak sağdaki boş alana sıralama yapınız. Örneğin, sizin için ev hayvanlarında kategoriye en iyi temsil edilen örnek kediye, kedinin en sağına 1 yazınız. Tavşanın ev hayvanlarını yeterince iyi temsil etmediğini düşünüyorsanız daha alt sıralara yazınız. Aşağıda size kolaylık sağlama için yapmanız gerekenler örneklendirilmiştir.

此問卷目的在於研究特定概念下基本層次概念的構成模式。舉例而言，對於寵物這個集合名詞，我們第一個聯想到的例子可能會是貓，由此請將貓填入第一個空格。之後聯想到的第二個例子可能是狗，請將狗填入第二個空格。以此類推將七個空格填滿之後，請將最能代表下列集合名詞的例子標示名次。例如，若認為貓最能代表寵物這個概念的話，請於最右側空格中標示1，若認為兔子最不能代表寵物這個概念的話請填入7。提供以下範例做參考。

Ör./範例

Ev hayvanları/寵物

1	Kedi貓	1
2	Köpek狗	2
3	Tavşan兔子	7
4	Fare天竺鼠	5
5	Kaplumbağ烏龜	4
6	Kuş鳥	6
7	balık魚	3

Aşağıdaki soruları örnektekine uygun olarak, aklınıza ilk gelen örnekten başlayarak yazınız ve sonrasında da kategoriye en iyi temsil ettiğini düşündüğünüz öğeden başlayarak numaralandırınız.

請依照上述範例將看到下列集合名詞後聯想到的例子按照順序填入空格。完成後請在右側將最能代表下列集合形象的例子標上名次。

Sebze蔬菜

1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		

Kuş/鳥

1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		

Balık/魚

1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		

Meyve/水果

1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		

Seda Gökmen-Chih-Yung Li

Enstrüman/樂器

1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		

Akrabalık/親戚

1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		

Ağaç/樹

1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		

Tatlı/甜點

1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		

İçecek/飲料

1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		

Kaynakça

- Berlin, B., ve Kay, P. (1969). Basic colour terms. *University of California Press*, 19, 15.
- Li, C. Y. (2014). *Türkçe ve Tayvan Çincesinde Öntipler Üzerine Bir Karşılaştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Lakoff, G. (1990). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Stanford: Stanford University Press.
- Löbner, S. (2013). *Understanding Semantics, Second Edition (Understanding Language)* (2 ed.). Routledge.
- Önal, Ö. (2012). Ön-tür kuramı çerçevesinde Türkçede anlamsal ulamların incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52.
- Park, D. C., Yoon, C. A., Feinberg, F., Hu, P., Gutchess, A. H., Hedden, T., . . . Cui, Y. (2004). Category norms as a function of culture and age: Comparisons of item responses to 105 categories by American and Chinese adults. *Psychology and Aging*, 19(3), 379-393.
- Nisbett, R. (2004). *The Geography of Thought: How Asians and Westerners Think Differently and Why* (Reprint ed.). Free Press.
- Rosch, E. (1975). Cognitive representations of semantic categories. *104*(3), 192-233.
- Rosch, E. H., ve Moore, T. E. (1973). On the internal structure of perceptual and semantic categories. *Cognitive development and the acquisition of language.*, xii, 308 pp.
- Sapir, E. (1921). An introduction to the study of speech. *Language*.
- Seferoğlu, G. (1999). Prototip Kuramı Çerçevesinde Bir Araştırma. *Dilbilim Araştırmaları*.
- Taylor, J. R. (2002). *Cognitive Grammar* (120(9)). Oxford: Oxford University Press.